

АРГУМЕНТНА СТРУКТУРА НА БЕЗЛИЧНИТЕ ПРЕДИКАТИ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Атанас Атанасов

ARGUMENT STRUCTURE OF THE IMPERSONAL PREDICATES IN BULGARIAN

This paper is about the argument structure of the impersonal predicates in Bulgarian. The main goal here is to present the constituent structure of all types of impersonal constructions, to determine the subcategorization frame of the predicates and to find out what semantic roles they assign to their arguments. The investigation is based on corpora of transcribed Bulgarian colloquial speech.

Характерна особеност на българския език е, че той спада към т.нар. нулево-субектни езици (изпускащи *pro*), т.е. подложната позиция може да остава празна. Условно нулевосубектните изречения се разделят на две основни групи: „лични“ (където подлогът е кодиран в глаголната флексия и в една или друга степен е възстановим) и безлични, където подложната позиция не може да бъде запълнена с нищо и нищо не е било отстранено от там (позицията е празна в дълбоката синтактична структура). Според някои автори безличните предикати могат да имат външен аргумент, изразен с подчинено подложно изречение (Пенчев 1993), докато други отхвърлят тази възможност (Коева 2004)¹.

При класификацията на безличните предикати изхождаме предимно от метода на П. Бъркалова, която ги разделя според вида на сказуемото, рефлексивността и съчетаемостта им с винителни и дателни допълнения (Бъркалова 1997). Към глаголните сказуеми сме добавили още един тип конструкции, образувани чрез формата за среден род на миналото страдателно причастие и спомагателен глагол (подтипове 4, 5 и 6). Това се налага поради факта, че те имат аргументна структура, която се различава както от тази на изходните двусъставни конструкции, от които са получени, така и от субкатегоризационната рамка на останалите типове предикати. Като отделни типове са представени именните, адвербиалните и сказуемите със спомагателен глагол и предложна група:

I. Глаголни сказуеми:

1) $pro_{ex} V$	<i>Вали, Съмва, Пригърмява</i>
2) $pro_{ex} V + O_{acc}$	<i>Мързи ме, Няма ме, Доядее ме</i>
3) $pro_{ex} V + O_{dat}$	<i>Върви ми, Втръсва ми, Прилошава ми</i>
4) $pro_{ex} V(p_{sn}) e$	<i>Ходено е, Говорено е, ?Забранено е</i>

¹ Тук се придържахме към второто становище – наличието на подлог, било то изразен и чрез изречение, означава, че конструкцията е двусъставна.

- 5) *pro_{ex} V(p_{sn}) e + O_{Acc} – неграматична структура
 6) pro_{ex} V(p_{sn}) e + O_{Dat} *Говорено ми е, ?Разрешено ми е*
 7) pro_{ex} V_{refl} ce *Съмва се, Заоблачава се, Здрачава се, Говори се*
 8) *pro_{ex} V_{refl} ce + O_{Acc} – неграматична структура
 9) pro_{ex} V_{refl} ce + O_{Dat} *Гади ми се, Свиди ми се, Играе ми се, Спи ми се*

II. Именни сказуеми:

- 10) pro_{ex} N e *Време е*
 11) pro_{ex} N e + O_{Acc} *Яд ме е, Страх ме е*
 12) pro_{ex} N e + O_{Dat} *Жал ми е, Време ми е*

III. Адвербиални сказуеми:

- 13) pro_{ex} Adv e *Трудно е, Добре е*
 14) *pro_{ex} Adv e + O_{Acc} – неграматична структура
 15) pro_{ex} Adv e + O_{Dat} *Трудно ми е, Зле ми е*

IV. Сказуеми с предложна група:

- 16) pro_{ex} PP e *Не е за приказване, ?За първи път е*
 17) *pro_{ex} PP e + O_{Acc} – неграматична структура
 18) pro_{ex} PP e + O_{Dat} *Не ми е до теб, ?За първи път ми е*

Основните цели на настоящото изследване са да се проследи конституентната структура на видовете безлични конструкции и да се представи субкатегоризационната рамка на различните типове безлични предикати, като се вземат под внимание и семантичните роли, които те приписват на аргументите си, както и тяхната синтактична реализация.

Известно е, че представата за аргументната структура на изречението е пренесена в синтаксиса от символната – в частност от функционалната (предикатната) – логика. Ситуациите от действителността се характеризират с точно определени отношения между участниците, които са включени в тях. Предикатно-аргументната структура изразява семантичните релации, с които се свързват задължителните участници в ситуацията (аргументите). В предикатната логика тези отношения се изразяват чрез т.нар. пропозиционални функции: P (x), P (x, y), P (x, y, ...), където с P е отбелязан предикатът (който е логическа функция и отразява някакъв признак – качество, действие, отношение и т.н. в дадено просто съждение), а в скобите са отбелязани аргументите (гореспоменатите задължителни участници в ситуацията – според броя им предикатите могат да са едноместни, двуместни и т.н.). Предикатът е релатор, който изразява отношението между актантите в семантичната структура. Различните признаци (свойства или отношения) се наричат предикати, а предметите, към които те се отнасят, са аргументи на предиката. Езиковият израз в изречението, който предава отношението (действието, състоянието, признака или свойството), с което се характеризира дадена ситуация, съответства на предиката от предикатно-аргументната структура, а езиковите изрази в изречението, които се асоциират със задължителните участници в ситуацията (нито един, един, два и т.н.), са

проекции на аргументите (вж. Коева 2006; Ницолова 1984; Пенчев 1993; Бъркалова 1997).

При описанието на семантичните отношения между предиката и неговите аргументи се опираме предимно на граматиката на ролята и референцията (ГРР), която предлага един семантичен континуум (а не фиксиран универсален инвентар), в двата края на който се намират агенсът и пациенсът, а между тях са разположени останалите роли, с уточнението, че те не са строго дефинирани, а по-скоро са подвижни в различните езици. Този континуум е представен от Р. Ван Валин по следния начин (Ван Валин 1993: 41):

В ГРР значенията на семантичните роли не са независими (както например в теорията на Ч. Филмор), а по-скоро семантичните им стойности са получени от логическата структура на предиката. В настоящото изследване ще работим със следните дефиниции на семантичните роли (като се опираме предимно на ГРР – Ван Валин 1993; Ван Валин, Ла Пола 1997):

- Семантичната роля **агенс** се приписва на този участник в ситуацията, който е преднамерен, съзнателен (волеви) вършител (инициатор) на действието (състоянието, признака), изразено с предиката.
- Семантичната роля **пациенс** се приписва на този участник в ситуацията, който е непреднамерен, непредизвикващ действия и максимално повлиян от действието (състоянието, признака), изразено с предиката.
- Семантичната роля **ефектор** се приписва на този участник в ситуацията, който е (каузален) вършител на действието, но не е волеви вършител, инициращ или контролиращ действието. Агенсът също е ефектор, но той има допълнително значение за контрол и преднамереност (волеви инициатор на действието):
 - **инструмент** – обикновено неодушевен участник, чрез който агенсът извършва действието;
 - **сила** – подобен на инструмента участник, който обаче не може да бъде манипулиран (контролиран) от агенса.
- Семантичната роля **експериенцер** се приписва на този участник в ситуацията, който е „място” (locus) на вътрешно събитие, но не е преднамерен, волеви и инициращ, той е този, който изпитва, изживява състоянието (перцептивно, когнитивно или емоционално), из-

разено с предиката. За пример Ван Валин посочва перцептивните глаголи, тъй като много от тях не изразяват волева подбуда: разликата между глаголи като *слушам* и *чувам* се състои в това, че субектът на *слушам* е експериенцер, който същевременно е и агенс, докато субектът на *чувам* е само експериенцер, т.е. разликата е в наличието на признаците [воля] и [контрол] от страна на субекта на глагола *слушам* и отсъствието им при субекта на глагола *чувам*.

- Семантичната роля **локатив** се приписва на този участник в ситуацията, който изразява определени пространствени отношения:
 - **източник** – точката, от която друг участник в ситуацията се придвижва;
 - **път** – “трасето”, по което друг участник в ситуацията се придвижва;
 - **цел** – дестинацията, към която друг участник в ситуацията се придвижва/в която пристига (обикновено неодушевен участник);
 - **реципиент** – участникът, който получава нещо (винаги е одушевен или “квази-одушевен” участник).
- Семантичната роля **тема** се приписва на този участник в ситуацията, който е локализиран в пространството или претърпява промяна на местоположението си (т.е. не е повлиян по същия начин и в същата степен като пациенс, т.е. не е счупен, ударен и т.н., но е преместен). Към тази семантична роля ще отнасяме и максимално неутралният участник в ситуацията, който не е повлиян от действието (при безличните предикати например това е обектът на менталните глаголи и т.н.).

Тъй като в различни свои употреби предикатът може да има различни значения, следователно и различни субкатегоризационни рамки, в някои случаи се налага отделните аргументни структури да бъдат представяни на отделни редове. Поради факта, че в лингвистиката не е установен единен и универсален критерий за разграничаването на комплементите и адюнктите, ще се позовем на дефинициите, които предлага Д. Даути. Според него разликата между комплементите и адюнктите се открива на две равнища – синтактично и семантично, като ги формулира така:

- На синтактично равнище: Адюнктът е „**факултативен елемент**”, докато комплементът е „**задължителен елемент**”.
 - Конституентът Y във фразата [XY] (или в [YX]) е адюнкт тогава и само тогава, когато (i) фразата X сама по себе си (без Y) е също граматически добре оформен конституент (well-formed) и (ii) X (без Y) е от същата синтактична категория като фразата [XY] (X в този случай е опора на фразата [XY]).
 - Конституентът Y във фразата [XY] (или в [YX]) е комплемент тогава и само тогава, когато (i) X сама по себе си (без Y) не е граматически добре оформена (not well-formed) или, (ii) ако е граматична,

фразата X не е от същата категория като фразата [XY] (и няма точно същото значение, каквото има [XY]).

Уточнението в (ii) е необходимо, за да бъдат включени и т.нар. *елиптични комплементи*, които иначе биха били отнесени към класа на адюнктите.

- На семантично равнище: Адюнктът „**моделира**” **значението на своята опора, докато комплементът „запълва”** **значението на своята опора**.
 - Ако Y е адюнкт, значението на [XY] е от същия вид (същия логически тип) като значението на X, и Y просто стеснява [XY] до определен подклас от общото значение на X.
 - Ако Y е комплемент в [XY], (i) значението на X само по себе си, без Y, е непълно или неясно или (ii) фразата X трябва да бъде разбираема елиптично – слушателят трябва да си представи (да стигне до умозаключение) някакво зависимо от контекста или анафорично значение на обобщен тип Y, което да „запълни” семантичната позиция, която X изисква.

Освен това един и същ адюнкт, комбиниран с различни опори, влияе на тяхното значение по „същия” начин семантично. Един и същ комплемент може да има радикално различаващ се ефект при различни опори.

(Даути 2003)

Субкатегоризационната рамка на безличните предикати се определя преди всичко от това дали конструкцията е изходна форма (постоянно безлични предикати), или е получена вследствие на трансформация от друга двусъставна конструкция, както и от типа на сказуемото. Тук ще покажем само аргументната структура на типовете безлични предикати (представянето на конституентните дървета на различните видове изречения, в които те могат да участват, е обект на самостоятелно изследване):

- 1) Безличните предикати, които принадлежат към типа $pro_{ex} V$, могат да имат следните видове предикатно-аргументна структура:
 - без аргументи:
V: [Ø] (*съмва*)
 - с един аргумент със семантична роля тема, изразен синтактично с предложна фраза:
V: [PP_{тема}] (*мирише*)
 - с един аргумент със семантична роля тема, изразен синтактично с подчинено изречение:
V: [CP_{тема}] (*изглежда*)
- 2) Безличните предикати, които принадлежат към типа $pro_{ex} V + O_{acc}$, могат да имат следните видове предикатно-аргументна структура:
 - с два аргумента – експериенцер и тема, изразени синтактично съответно с винителна клитика и подчинено изречение:

V: [PronAcc_{exp} CP_{tema}] (*мързи /ме/*)

- с три аргумента със следните семантични роли: експериенцер, изразен синтактично с винителна клитика, тема, реализирана синтактично чрез предложна фраза, и ефектор, изразен с предложна фраза или подчинено изречение:

V: [PronAcc_{exp} (PP_{tema}) { (CP_{eff}) } (PP_{eff})] (*дояде /ме/*)

- с два аргумента със следните семантични роли: експериенцер, изразен синтактично с винителна клитика, и локатив, изразен с адвербиална или предложна фраза, или ефектор, изразен с подчинено изречение или предложна фраза:

V: [PronAcc_{exp} { AdvP_{loc} } PP_{loc}] { CP_{eff} } PP_{eff}] (*боли*)

- с два аргумента със следните семантични роли: тема, изразена с именна фраза или подчинено изречение, и локатив, изразен с предложна или адвербиална фраза (възможно е да е кодиран и само един аргумент със семантична роля тема):

V: [{ NP_{tema} } CP_{tema}] { NP_{tema} } { PP_{loc} } AdvP_{loc}] (*има*)

- 3) Безличните предикати, които принадлежат към типа *pro_{ex} V + O_{Dat}*, могат да имат следните видове предикатно-аргументна структура:

- с един аргумент със семантична роля експериенцер, изразен чрез дателна клитика, или с два аргумента – експериенцер и ефектор, изразен чрез предложна фраза или подчинено изречение:

V: [PronDat_{exp}] PronDat_{exp} { PP_{eff} } CP_{eff}] (*прилошава /ми/*)

- с два аргумента – експериенцер, изразен чрез дателна клитика, и ефектор, изразен чрез предложна фраза или подчинено изречение:

V: [PronDat_{exp} PP_{eff}] (*омръзне /ми/*)

- 4) Безличните предикати, които принадлежат към типа *pro_{ex} V_{refl} се*, могат да имат следните видове предикатно-аргументна структура:

- без аргументи:

V: [∅] (*стъмнява се*)

- с един аргумент със семантична роля тема, реализиран синтактично като предложна фраза, или локатив, реализиран синтактично като предложна или адвербиална фраза (възможно е също тези предикати да нямат аргументи):

V: [PP_{tema}] { PP_{loc} } AdvP_{loc}] ∅] (*говори се*)

- 5) Безличните предикати, които принадлежат към типа *pro_{ex} V_{refl} се + O_{Dat}*, могат да имат следните видове предикатно-аргументна структура:

- с един аргумент със семантична роля експериенцер, изразен с дателна клитика:

V: [PronDat_{exp}] (*спи /ми/ се*)

- с два аргумента със следните семантични роли: експериенцер, изразен с дателна клитика, и локатив, изразен с предложна фраза:

V: [PronDat_{exp} PP_{loc}] (*ходи се*)

- с два аргумента със следните семантични роли: експериенцер, изразен с дателна клитика, и тема, изразена с предложна фраза:

V: [PronDat_{exp}] PronDat_{exp} PP_{tema}] (*нише се*)

- с един аргумент със семантична роля експериенцер, изразен с дателна клитика, или с два аргумента – експериенцер и ефектор, изразен с предложна фраза или подчинено изречение:

V: [PronDat_{exp}] PronDat_{exp} { PP_{eff} } CP_{eff}] (*гади /ми/ се*)

- 6) Безличните предикати, които принадлежат към типа *pro_{ex} V(p_{st}) е*, могат да имат следните видове предикатно-аргументна структура:

- с един аргумент със семантична роля локатив, изразен синтактично чрез предложна или адвербиална фраза:

V: [{ PP_{loc} } AdvP_{loc}] (*ходено е*)

– с един аргумент – тема, реализирана синтактично чрез предложна фраза, или с два аргумента – тема (PP) и реципиент, изразен с кратко дателно местоимение:

V: $\left[\begin{array}{l} \text{PP}_{\text{тема}} \\ \text{PronDat}_{\text{rec}} \text{PP}_{\text{тема}} \end{array} \right]$ (говорено е)

7) Безличните предикати, които принадлежат към типа *pro_{ex} N e*, могат да имат следните видове предикатно-аргументна структура:

– с един аргумент със семантична роля тема, реализиран синтактично чрез предложна фраза или подчинено изречение:

N AUX_{3s}: $\left\{ \begin{array}{l} \text{PP}_{\text{тема}} \\ \text{CP}_{\text{(тема)}} \end{array} \right\}$ (време е)

8) Безличните предикати, които принадлежат към типа *pro_{ex} N e + O_{acc}*, могат да имат следните видове предикатно-аргументна структура:

– с три аргумента със следните семантични роли: експериенцер, изразен чрез винителна клитика, тема, изразена чрез предложна фраза, и ефектор, изразен чрез предложна фраза или подчинено изречение:

N AUX_{3s}: $\left[\text{PronAcc}_{\text{exp}} \text{PP}_{\text{тема}} \left\{ \begin{array}{l} \text{PP}_{\text{eff}} \\ \text{CP}_{\text{(eff)}} \end{array} \right\} \right]$ (страх /ме/ е)

9) Безличните предикати, които принадлежат към типа *pro_{ex} N e + O_{dat}*, могат да имат следните видове предикатно-аргументна структура:

– с три аргумента със следните семантични роли: експериенцер, изразен чрез дателна клитика, тема, изразена чрез предложна фраза, и ефектор, изразен чрез подчинено изречение:

N AUX_{3s}: $\left[\text{PronDat}_{\text{exp}} (\text{PP}_{\text{тема}}) (\text{CP}_{\text{(eff)}}) \right]$ (жал /ми/ е)

10) Безличните адвербиални предикати могат да имат следните видове предикатно-аргументна структура:

– с един аргумент със семантична роля локатив, изразен с адвербиална или предложна фраза, или експериенцер, изразен с кратката дателна форма на личното местоимение:

Adv AUX_{3s}: $\left[\begin{array}{l} \left\{ \begin{array}{l} \text{AdvP}_{\text{loc}} \\ \text{PP}_{\text{loc}} \end{array} \right\} \\ \text{PronDat}_{\text{exp}} \end{array} \right]$ (лошо е)

– без аргументи или с един аргумент със семантична роля локатив, изразен с адвербиална или предложна фраза, или експериенцер, изразен с кратката дателна форма на личното местоимение:

Adv AUX_{3s}: $\left[\begin{array}{l} \emptyset \\ \left\{ \begin{array}{l} \text{AdvP}_{\text{loc}} \\ \text{PP}_{\text{loc}} \end{array} \right\} \\ \text{PronDat}_{\text{exp}} \end{array} \right]$ (студено е)

11) Безличните предикати, които са съставени от спомагателен глагол и предложна фраза, могат да имат следните видове предикатно-аргументна структура:

– без аргументи:

PP AUX_{3s}: $\left[\emptyset \right]$ (за излизане е)

– с един аргумент със семантична роля експериенцер, изразен с дателна клитика:

PP AUX_{3s}: $\left[\text{PronDat}_{\text{exp}} \right]$ (не /ми/ е до теб).

Библиография

- Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999: Т. Б о я д ж и е в, И. К у ц а р о в, Й. П е н ч е в. *Граматика на СБКЕ*. Петър Берон, София, 1998.
- Бъркалова 1997: П. Б ъ р к а л о в а. *Българският синтаксис – познат и непознат*. УИ Паисий Хилендарски, Пловдив, 1997.
- Ван Валин 1993: R. V a n V a l i n. A Synopsis of Role and Reference Grammar. – *Advances in Role and Reference Grammar*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 1993, 1-164.
- Ван Валин, Ла Пола 1997: R. V a n V a l i n, R. L a P o l l a. *Syntax: structure, meaning and function*. Cambridge University Press (Cambridge Textbooks in Linguistics), Cambridge, 1997.
- Влахова 2000: Р. В л а х о в а. *Дативни глаголи и дативен (непък) обект*. (под печат).
- Гримшоу 1992: J. G r i m s h a w. Argument structure. – *Linguistic inquiry monographs 18*. MIT Press, Cambridge, Mass., 1992.
- ГСБКЕ 1998: *Граматика на СБКЕ. Том 3. Синтаксис*. Абагар, София, 1998.
- Даути 1991: D. D o w t y. Thematic proto-roles and argument selection. – *Language*. Vol. 67. 1991, 254-619.
- Даути 2003: D. D o w t y. The Dual Analysis of Adjuncts and Complements in Categorical Grammar. – <http://www.ling.ohio-state.edu/~dowty/>.
- Коева 2004: С. К о е в а. Типология на субектните изречения в рамките на видовете подчинени изречения. – *Българска реч*. 1/2004.
- Коева 2005: С. К о е в а. Аргументи – семантични отношения и синтактична реализация. – *Аргументна структура. Проблеми на простото и сложното изречение*. Сема РШ, София, 2005.

- Ницолова 1984: Р. Ницолова. *Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език*. Народна просвета, София, 1984.
- Пенчев 1993: Й. Пенчев. *Български синтаксис. Управление и свързване*. УИ Паисий Хилендарски, Пловдив, 1993.
- Попов 1979: К. Попов. *Съвременен български език. Синтаксис*. Наука и изкуство, София, 1979.
- Рожновская 1959: М. Рожновская. Безличные предложения в современном болгарском литературном языке. – *Вопросы грамматики болгарского литературного языка*. Академии наук СССР, Москва, 1959.
- Уилямс 1981: E. Williams. Argument structure and Morphology. – *The Linguistic Review*. 1/1981, 81-114.
- Чолакова 1976: К. Чолакова. Към въпроса за залога в българския език. – *Помагало по българска морфология. Глагол*. П. Пашов, Р. Ницолова (съст.). Наука и изкуство, София, 1976, 104-109.